

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕДАЧУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ІЗ УКРАЇНИ ДО ПОЛЬЩІ

у другій половині 40-х років ХХ ст.

У статті розглянуто історичний досвід розв'язання проблем повернення і реституції культурних цінностей в українсько-польських відносинах у другій половині 40-х років ХХ ст. Автором проаналізовано обставини передачі культурних цінностей із УРСР до Польщі у перші повоєнні роки після завершення Другої світової війни. У статті використано матеріали, отримані за підтримки Програми ім. Фулбрайта в Україні та Центру ім. Клоге при Бібліотеці Конгресу США.

Ключові слова: Україна, Польща, культурні цінності, повернення, реституція.

Українсько-польські контакти щодо повернення і реституції культурних цінностей є важливою частиною тих складних випробувань спадщиною минулого, що їх тепер долають у двосторонніх відносинах Україна і Польща. «Історія тисне на нас з різних сторін», — так відверто передав свій емоційний стан один із відомих польських діячів, характеризуючи цю делікатну тему. Цілком зрозуміло, що її об'єктивне осмислення не лише допоможе заповнити певні прогалини у висвітленні історії українсько-польських відносин, а й сприятиме пошукам взаємних компромісів у їх розвитку на сучасному етапі. Це повною мірою стосується питання щодо історії передачі культурних цінностей із України до Польщі у другій половині 40-х років ХХ ст.

Серед праць українських авторів ця проблема найбільш окреслено висвітлюється у публікаціях В. Акуленка¹, І. Цепенди², Л. Крушельницької³, Л. Дубровіна та А. Онищенко⁴, Г. Сварник⁵, О. Федорука⁶, Г. Боряка⁷, С. Кота⁸. Питання українсько-польських відносин у цій галузі стало предметом досліджень також польських науковців, зокрема Я. Прушинського⁹ та М. Матвіова¹⁰. Значний інтерес для досліджень процесу українсько-польського діалогу на сучасному етапі становить видання документів щодо співпраці сторін у ділянці архівної спадщини за редакцією В. Стемпняка¹¹. Сучасні українські дослідники трактують сам факт передачі культурних цінностей Польщі як результат утілення політичних амбіцій та інтересів СРСР, де Україна стала пасивним заручником волі вищого керівництва держави. У висвітленні сучасних польських авторів ті умови, на яких

відбувалася передача культурних цінностей із України до Польщі, їх кількісні характеристики та якісний зміст уважаються не зовсім достатніми. У підсумку в обох сучасних історіографічних напрямках поняття «дар» подається у лапках. Це є показником того, що історія відносин України й Польщі щодо повернення і реституції культурних цінностей у другій половині ХХ ст. ще потребує подальших досліджень.

Справа повернення і реституції культурних цінностей актуалізувалася в українсько-польських відносинах ще до завершення Другої світової війни та, особливо, у перші повоєнні роки. Визначальний вплив на їх зміст і форми практичного вияву мав той факт, що Україна перебувала у складі СРСР як одна із складових частин формально федеративної держави.

Витоки цієї проблеми мали давні корені, пов'язані з особливостями минулого двох сусідніх народів, історичні долі яких упродовж тривалого часу тісно переплітались. Водночас безпосередній вплив на її актуалізацію спричинили події, що мали місце напередодні Другої світової війни, а також воєнних і перших повоєнних років.

23 серпня 1939 р. нацистська Німеччина і СРСР уклали так званий пакт «Молотова–Ріббентропа», за яким унаслідок таємних домовленостей між Сталіним і Гітлером відбувся поділ Польщі між Німеччиною й Радянським Союзом. 1 вересня 1939 р. війну проти Польщі розпочала Німеччина. 17 вересня 1939 р. на територію Польщі вступили радянські війська. Польська держава фактично припинила існування. Її представляв лише польський уряд в еміграції, що перебував на території Великої Британії.

26–29 жовтня 1939 р. у Львові відбулися Народні збори Західної України, що ухвалили декларацію про возз'єднання з УРСР. 1 листопада 1939 р. прийнято Закон СРСР і 14 листопада 1939 р. — постанову Верховної Ради УРСР про включення Західної України до складу УРСР.

З відступом німецької армії, починаючи із 1944 р., територія Західної України «де-факто» знову опинилася під радянським контролем і адміністративно входила до УРСР у складі СРСР. Це зміцнило позиції Сталіна у наступних дипломатичних дискусіях щодо радянсько-польського, а згодом, і українсько-польського кордону.

Рішеннями міжнародних Кримської (Ялтинської) конференції (4–11 лютого 1945 р.) і Берлінської (Потсдамської) конференції (17 липня — 2 серпня 1945 р.) поміж інших питань глобального характеру остаточно визначалися принципові засади системи повоєнних кордонів, у тому числі між СРСР (й відповідно, Україною в його складі) і Польщею¹².

Радянська концепція польсько-радянського кордону була втілена у життя й заново оформлена юридично у нових історичних умовах. 27 липня 1944 р. уряд СРСР уклав попередню угоду про кордон і розмежування територій із створеним на території Польщі після вступу радянських військ

Польським комітетом національного визволення. 9 вересня 1944 р. на її основі було укладено окремі ідентичні угоди між Українською РСР і Білоруською РСР та Польщею про обмін населенням. 22 вересня того ж року таку угоду було укладено із Польщею і Литовською РСР¹³.

21 квітня 1945 р. відбулося укладення міждержавного договору про дружбу і взаємну співпрацю між СРСР і Польщею, що вивело відносини між ними на найвищий рівень і зафіксувало узгодженість позицій сторін із ключових питань у цих контактах¹⁴. Коментуючи пізніше рішення Кримської конференції стосовно Польщі, голова Ради міністрів Польської республіки Е. Осубка-Моравський в офіційній заяві констатував: «Уряд національної єдності повністю визнає рішення Кримської конференції з польського питання»¹⁵. 16 серпня 1945 р. відповідно до нього укладено базовий двосторонній договір про радянсько-польський кордон¹⁶. Дещо раніше, 6 липня цього ж року, між урядами СРСР і Польщі було укладено угоду про право на вихід із радянського громадянства та евакуацію у Польщу осіб польської та єврейської національності, які проживали в СРСР, а також осіб російської, української, білоруської, русинської й литовської національностей, які проживали у Польщі, на вихід із польського громадянства та їхню евакуацію у Радянський Союз¹⁷.

Отже, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що межі українсько-польського кордону були юридично оформлені на новій правовій основі вже після визнання недійсними положень пакту «Молотова–Ріббентропа» щодо територіальних питань.

Слід зазначити, що в угодах про обмін населенням від 9 та 22 вересня 1944 р. між УРСР, БРСР, Литовською РСР і Польщею ст. 4 (п. «г») окремо зазначено, що поміж предметів, які не можна вивозити, є «предмети мистецтва і старовини у тому разі, якщо ті й інші представляють колекцію або в окремих примірниках не є родинною власністю тих, хто евакууюється»¹⁸. Проте у наступній угоді про вихід із громадянства та евакуацію населення від 16 серпня 1945 р. це питання не було зафіксоване настільки конкретно. У ст. 6 угоди лише зазначається, що особи, які виїжджають із Радянського Союзу на постійне проживання до Польщі, мають право вивезти майно загальною вагою 2 т. для сільського населення і 1 т. для міського населення «за виключенням предметів, заборонених до вивезення із СРСР»¹⁹. Усі документи 1944–1945 рр. містили норму, за якою певним категоріям осіб (у тому числі митцям і вченим) дозволялося вивозити певні предмети, необхідні для їхньої професійної діяльності²⁰. При цьому не було відображено, як слід трактувати зокрема приватні бібліотеки — чи вони могли вивозитися чи ні. Формально, за відсутності зафіксованої заборони їх власники мали право на вивезення книжкових зібрань. Також у згаданих документах не йшлося про предмети релігійного культу, що були в осо-

бистому володінні. Очевидно, вони трактувались у загальному контексті «предметів домашнього та господарського вжитку»²¹, які разом з іншими господарськими предметами обмежувалися лише у контексті загальної ваги майна, що вивозилося.

Для багатьох польських діячів підписані угоди про новий радянсько-польський кордон стали великою несподіванкою. Відсутність чіткого правового врегулювання долі польських культурних цінностей, що внаслідок змін кордонів лишалися на території СРСР, спонукала польську владу шукати інші шляхи розв'язання цієї проблеми. Перші спроби порушити питання про передачу до Польщі польських культурних цінностей із теренів Західної України зроблені польським урядом ще 1944 року. Під час перебування у Москві в грудні 1944 р. Б. Берут обговорював із головою РНК УРСР М. Хрущовим питання репатріації польського населення із України. При цьому він порушив тему долі бібліотек у Львові, зокрема висловив вимогу щодо передання фондів колишнього «Оссолінеуму» до Польщі. Знову це питання було порушене Б. Берутом і В. Гомулкою перед радянським керівництвом під час укладення у Москві договору про дружбу в квітні 1945 р.²² Улітку того ж року генеральний уповноважений до справ репатріації М. Вольський рекомендував послу Польщі у Москві З. Модзелевському, щоб до додаткового протоколу до радянсько-польської угоди про умови евакуації поляків був доданий окремий пункт про бібліотеки. Посол провів консультації у МЗС СРСР, де йому повідомили, що М. Хрущов наполягає, що саме він особисто буде займатися цією справою²³.

Тим не менше, активна позиція польської сторони у питаннях долі польських культурних цінностей отримала несподівану реакцію найвищого радянського керівництва. 22 серпня 1945 р. Радянський Союз спеціальною нотою Народного комісаріату закордонних справ задекларував, що частинами Червоної армії виявлено культурні цінності, вивезені німецькими окупантами із польської Познані. У тому числі вказувалося на наявність 426 картин, 2995 аркушів графіки, 201 тому книг, 84 предметів старовинної зброї, 11 354 предметів нумізматики і 299 предметів церковного начиння з дорогоцінних металів. Про місцеперебування цих пам'яток не повідомлялось, але наступний перебіг подій дає підстави стверджувати, що ці зібрання на той час опинилися на території СРСР і, швидше за все, були вивезені радянською адміністрацією із Німеччини разом із німецькими та іншими культурними цінностями. Цей крок радянського уряду мав інший зміст, аніж вимоги польської сторони щодо львівських зібрань і справді відповідав міжнародно-правовим нормам реституції предметів культури, утрачених унаслідок війни.

У зворотній ноті польського посольства у Москві висловлювалося побажання, аби ці культурні цінності було повернуто до національного

музею у Познані. Проте безпосередній процес їх передачі представникам Міністерства культури Польщі відбувся лише 20 лютого 1946 р. в м. Бресті²⁴. В акті передачі та описові майна, затвердженим директором Державного музею образотворчих мистецтв ім. О.С. Пушкіна С. Меркуловим, зазначалося, що загалом було передано 15 733 предмети у 80 ящиках. У тому числі були 426 картин, 2996 предметів графіки, 201 том книг, 84 предмети озброєння, 299 предметів церковного начиння, 11 354 предметів нумізматики, 374 предмети із порцеляни і скла, 13 археологічних пам'яток. Усі ящики були опечатані посольством Польщі у Москві. У Бресті цінний вантаж отримав директор Великопольського музею у Познані др. Гвідо Хмаржинський²⁵.

Ці події стали показником того, що керівництво СРСР продемонструвало готовність підтримати авторитет і політичні позиції лояльного до себе польського уряду, використовуючи акти передач культурних цінностей, пов'язаних з історією та культурою польського народу. Тож саме у цьому ключі відбувався подальший розвиток безпосередніх українсько-польських відносин у цій галузі.

Судячи з усього, реагуючи на запити польського керівництва і принципову думку у «верхах» СРСР, М. Хрущов особисто розглядав це питання і був налаштований на позитивне його вирішення шляхом передачі Польщі певних вибірково відібраних культурних цінностей. Зокрема вже у липні 1945 р. заступник голови Ради міністрів УРСР М. Бажан зробив офіційну заяву про готовність України до передачі Польщі культурного майна. Зі свого боку, польські дипломати і польські діячі в Україні неофіційно інформували польську владу, що справа переміщення «Оссолінеуму» до Польщі не складатиме жодних труднощів, «бо на те є запевнення Хрущова», і щодо цього повернення «немає жодних сумнівів»²⁶.

У травні 1945 р. директори львівських музеїв отримали доручення у терміновому порядку підготувати список польських мистецьких цінностей, з яких могли б бути відібрані предмети для передачі Польщі. У тому числі з Львівської картинної галереї. За даними І. Цепенди, тоді її залучені до цієї роботи співробітники-поляки підготували список, що налічував 300 творів живопису²⁷. 18 червня 1945 р. Львівський історичний музей направив за підписами директора музею О. Куця та головного хранителя фондів М. Кибальчича до українського уряду список пам'яток, пов'язаних з історією та культурою польського народу, що містився на двадцяти п'яти аркушах. До нього було включено 185 картин польських художників — переважно портрети польських королівських осіб, представників польської шляхти і визначних діячів; 300 медалей і монет XVII–XVIII ст.; 112 одиниць зброї XVII–XIX ст.; понад 100 одиниць зберігання (70 позицій у списку) зразків старовинного військового, літургійного і цивільного одягу XVII–XX ст.; 25 старовинних орденів і перснів²⁸.

Переліки предметів польського мистецтва навесні–влітку 1945 р. склали і мистецькі музеї Києва. Зокрема музей російського мистецтва включив до списків своєї полоніки 132 рисунки та акварелі, 35 творів живопису та 8 скульптур²⁹. Музей західного і східного мистецтва подав відомості щодо наявності 25 творів малярства, у тому числі були зазначені 11 творів художника Будкевича і портрет польського короля Стефана Баторія XVI ст. роботи невідомого митця³⁰. Державний музей українського мистецтва відшукав у своїх фондах і зафіксував 30 творів малярства, пов'язаних із польською історією. Це були портрети польських королів і представників магнатських родів, виконаних у XVII–XVIII ст.³¹

16 червня 1945 р. доручення РНК УРСР щодо відбору культурних цінностей для передачі їх польському урядові отримала Академія наук УРСР. Воно розглядалося на засіданні Президії АН УРСР 3 серпня 1945 р. Після доповіді академіка Л. Булаховського було ухвалене рішення «дати відповідні вказівки про вилучення з бібліотеки польських рукописів і стародруків, за винятком тих, що зв'язані з проблемою вивчення історії Західної України та всієї УРСР»³². У рішенні Президії АН України йшлося про зібрання із колишнього «Оссолінеуму» у філії Бібліотеки АН України у Львові. Це доручення виконувалося дуже оперативно — уже на початку вересня 1945 р. на 111 сторінках було складено перелік найбільш раритетних книг і рукописів поч. XVI–XVIII ст. із фондів «Оссолінеуму», що містив 50 тис. найменувань³³.

У вересні 1945 р. спочатку в Києві, а згодом у жовтні того ж року у Львові відбулися засідання спеціальної комісії, що розглядала переліки культурних цінностей, які УРСР планувала передати Польщі. У середовищі українських науковців, музейників, архівістів і бібліотекарів українською негативно сприйняли саму ідею передачі Польщі визначних культурних цінностей тоді, коли Україна зазнала надзвичайно тяжких утрат свого культурного надбання внаслідок війни. Як засвідчував автору учасник тих подій, згодом відомий науковець, член-кореспондент АН УРСР Ф. Шевченко, йому разом з іншими українськими діячами неодноразово доводилося висловлювати таку позицію представникам уряду України та ЦК КП(б)У. Однак там багатозначно вказували «на гору» і зазначали, що нічого змінити вже не можна. Проте у процесі подальших погоджень, належних до передачі культурних цінностей, ці списки все ж зазнавали змін. Так, зокрема із списків «полоніки» Львівської обласної картинної галереї із 300 попередніх позицій спочатку було викреслено приблизно 140 творів, згодом, у вересні 1945 р. за участі комісії з Києва — ще майже 50 картин. Остаточо ж було схвалене рішення про відправку до Польщі 166 картин і 9 скульптур³⁴. Однак і ці цифри не лишилися остаточними і згодом ще раз були зменшені. Списки предметів мистецтва із різних закладів України, при-

значених до передачі Польщі, були затверджені 3 жовтня 1945 р. у Львові заступником голови Комітету в справах мистецтв при Раді міністрів УРСР О. Пашенком. Однак і після того навколо них велися суперечки.

Показовою була скарга начальника відділу музеїв Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР Р. Мельничука на адресу Львівської обласної картинної галереї, надіслана 12 жовтня 1945 р. голові Комітету в справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР М. Пашину: «... Комісія по відбору речей підійшла до цієї справи не урахувавши того, що мистецькі речі, які Радянський Уряд передає до Польщі, мусять вичерпуючи представити тих польських майстрів, які знаходились в галереях Радянської України, як якісно, так і кількісно». Далі наводився список із 12 творів мистецтва, що їх Львівська картинна галерея не внесла у подані до уряду переліки, складені на виконання розпоряджень Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР³⁵.

Між тим, про дії й приготування української сторони було відомо польським дипломатам та урядовцям. І в самій своїй основі вони сприймалися негативно. Адже на той час на різних урядових рівнях розроблялася принципово інша за змістом польська модель вирішення справи передачі до Польщі культурних цінностей із територій, що відійшли до СРСР. У серпні 1945 р. посольство Польщі у Москві підготувало проект додаткового протоколу до радянсько-польського договору, за яким передбачалася «евакуація» усіх культурних цінностей із колишніх польських територій, що зосереджувались у «польських національних фундаціях (бібліотеки, пам'ятки та експонати музейні, пов'язані з видатними поляками, предмети мистецтва)». Планувалося, що праця над погодженням цього протоколу мала завершитися до 31 грудня 1945 р. Кінцевий термін евакуації відтерміновувався до 1 липня 1946 р. У додатку, що складався із 9 пунктів, йшлося про зібрання бібліотечні (п. 1–7), музейні зібрання Оржеховича, Любомирських, Баворовських (п. 8), документи кол. державного архіву у Львові (п. 9). За польськими даними, щодо цього проекту з боку дипломатів СРСР нібито попередньо висловлювалася згода. Однак потім виявилось, що у кінцевому варіанті підписаних документів цей протокол не фігурував³⁶.

Зі свого боку, 13 червня 1945 р. міністр культури і мистецтва Польщі Е. Залевський оголосив про початок широкої акції щодо вимагання від СРСР польських культурних цінностей. Позиція міністерства полягала в тому, що «репатріація польського доробку культурного і мистецького повинна відбуватися шляхом польсько-українського договору», а остаточні рішення має приймати змішана комісія. Вона мала розміщуватися у Москві, а у Львові та Вільнюсі (до 1939 р. — Вільно) мали міститися її представництва (підкомісії). У вересні 1945 р. розроблено проект відповідної міждержавної угоди. У поясненнях до нього зазначалося, що він пропонується з огляду на втрати,

що зазнала польська культура внаслідок останньої війни, і стосується втраченого Польщею через дії СРСР «польського надбання культурного, що перебуває на землях, які на день 31 серпня 1939 р. становили частину єдиної польської держави, і які згідно з договором про кордон від 16 серпня 1945 р. залишилися на стороні СРСР». Проект угоди передбачав передачу Польщі тих «надбань культури народу польського, що за своєю суттю і характером не ... пов'язані з культурними надбаннями народів українського, білоруського і литовського». У тому числі підлягали передачі зібрання художні, наукові, бібліотечні та архівні. Зі свого боку, пропонувалося, аби із Польщі були повернуті відповідні матеріали й культурні цінності, що мали дотичність до історії й культури українського, білоруського і литовського народів³⁷.

Однак загальна міжнародна й політична ситуація була на користь СРСР, що міг вести перемовини на ці теми з позицій впевненості й сили. Цілком очевидно, що керівництво СРСР не бажало, аби вирішення питання долі польських культурних цінностей було зафіксовано офіційними двосторонніми документами на дипломатичному рівні й відбувалося через створення і діяльність міждержавної комісії. Можливо, радянські керівники не хотіли, аби на офіційному рівні порушувалася тема союзу між нацистською Німеччиною і СРСР, наслідком якої став «пакт Молотова–Ріббентропа». З іншого боку, вони могли намагатися уникнути ситуації, коли такий акт повторював би минулі Ризькі угоди 1921 р., що на практиці мали односторонній характер. Тоді з території СРСР, у тому числі України, до Польщі були передані значні масиви культурних цінностей, а навзаєм із Польщі нічого не було передано Україні, Росії й Білорусі. Той негативний досвід у цьому застерігав керівників СРСР та УРСР, аби не брати на себе непередбачених зобов'язань, які могли виникнути внаслідок роботи офіційних делегацій сторін. Трактуння ж кроків СРСР із передачі культурних цінностей як «дару» давало можливість керівництву країни не лише тримати справу під контролем, а й отримати з цієї акції максимальні політичні й моральні дивіденди. Проте така позиція передбачала, що процес передачі культурних цінностей до Польщі мав практично односторонній характер без зустрічних вимог щодо передачі польською стороною українських культурних цінностей. Очевидно, це питання не лише не турбувало Кремль в умовах існуючої боротьби проти «українського буржуазного націоналізму» й збройного опору з боку Української повстанської армії, а й взагалі відкидалося визначально.

Тому з політичних і практичних міркувань для СРСР найбільш зручною формою передачі польських культурних цінностей була саме форма «дару». Безперечно, така формула до певної міри влаштовувала і українське керівництво.

Однак польська сторона наполегливо намагалася змінити радянську позицію. Уважаючи, що з українцями їй буде складніше домовлятися, були зроблені спроби перенести акценти дії на рівень загальносоюзного керівництва. Так, 6 вересня 1945 р. посол Польщі в СРСР Г. Раабе порушив питання передачі польських культурних цінностей із України під час зустрічі з керівниками зовнішньополітичного відомства СРСР В. Молотовим, а 14 вересня — його заступником А. Вишинським. За звітами польських дипломатів, Молотов та його заступник поставилися до цього питання «прохолодно». При цьому Молотов назвав його «дуже складним» і запропонував, аби польська сторона подала для розгляду конкретні пропозиції³⁸. 16 серпня 1945 р. під час підписання угоди про кордон польські представники знову порушили тему повернення культурних цінностей. Цього питання торкався і міністр культури й мистецтва Польщі В. Ковальський під час візиту до СРСР і перебування у Москві й Києві у серпні–вересні 1945 р. Водночас міністерство культури і мистецтв Польщі вимагало від польського МЗС пришвидшення справи укладання радянсько-польської угоди про передачу культурних цінностей і наполягало, щоб це питання вирішувалося не з окремими радянськими республіками, а безпосередньо з урядом СРСР³⁹.

У другій половині вересня 1945 р. відбувся офіційний візит до Києва заступника голови Крайової Ради Народової С. Грабського, підсекретарів Президії Ради міністрів Польщі Є. Бермана і В. Вольського. Під час переговорів польська сторона знову звернулася до теми передачі Польщі культурних цінностей і поміж іншого акцентовано було порушено справу усього комплексу «Оссолінеуму». Однак жодних домовленостей із цього приводу досягнуто не було. 20 вересня 1945 р. сторони підписали спільний протокол (з української сторони його підписав заступник голови уряду УРСР Д. Мануїльський), за яким українська сторона погоджувалася передати Польщі низку монументальних пам'яток Львова, пов'язаних із польськими діячами, за виключенням пам'ятника Міцкевичу. Цей акт зафіксовано у додатку до угоди про репатріацію громадян від 9 вересня 1944 р. (п. 2), в якому стверджено: «Голова Раднаркому УРСР М.С. Хрущов погодився передати Уряду Польщі польські національні пам'ятники, що перебувають у місті Львові, пов'язані з історією і культурою Польщі, водночас висловив побажання залишити у Львові пам'ятник Міцкевичу як письменнику, який користується популярністю і любов'ю українського народу. Пан Грабський від імені польського Уряду висловив подяку Урядові УРСР за цей великодушний і дружній акт»⁴⁰.

Водночас, цілком очевидно, що переговори у Києві прискорили дії української сторони. 18 жовтня 1945 р. РНК УРСР затвердив постанову «Про передачу з музеїв України історичних і культурних цінностей поль-

ського народу Тимчасовому Урядові Національної Єдності Польської Республіки». Нею визначалось, що загальна кількість музейних предметів, що передаються до Польщі мала становити 577 одиниць зберігання. У тому числі з Львівського історичного музею передбачалося передати 169 предметів, Львівської картинної галереї — 116, Київського музею російського мистецтва — 175, Київського музею західного мистецтва — 24, Київського музею українського мистецтва — 30 предметів. Загальну кількість книг і рукописів для передачі Польщі з Львівської філії Бібліотеки АН УРСР було встановлено в розмірі 50 тис. одиниць⁴¹. Уже у жовтні 1945 р. спеціальним потягом ці культурні цінності було доставлено на територію Польщі.

Такий жест, на думку керівництва СРСР та УРСР, мав би справити враження на польських урядовців і польське суспільство загалом. Зокрема з приводу ухвали українського уряду, М. Хрущов звернувся з листом до прем'єр-міністра уряду Польщі Є. Осубка-Моравського, в якому зазначалось: «У відзначення нашої великої дружби та взаєморозуміння між польським та українським народами шлемо Вам скромний дарунок — музейних експонатів 557, книг та рукописів — 50 000. Цей скромний дар допоможе польському народові скоріше відбудувати музеї та бібліотеки польської народної культури»⁴².

Однак жодної публічної реакції з боку польського уряду на постанову уряду УРСР про передачу Польщі як дар культурних цінностей не було. Тож того ефекту, на який розраховувало українське керівництво, спішно готуючи цей акт, не відбулося. Справа, фактично, зависла у повітрі. Цілком можливо припустити, що уряд України та особисто М. Хрущов почувалися ображеними.

Більше того, наприкінці жовтня через Москву до уряду УРСР надійшов запит щодо вимог Польщі про передачу 500 тис. одиниць збереження із фондів колишнього «Оссолінеуму». На що Д. Мануїльський сухо відповів МЗС СРСР, що український уряд уже ухвалив рішення про передачу 50 тис. книг і рукописів, 577 музейних експонатів. Додаткові передачі будуть можливі лише після вивчення всього фонду «Оссолінеуму»⁴³.

Знову справу «Оссолінеуму» підсекретар Президії Ради міністрів Польщі Є. Берман порушив під час візиту В. Молотова до Польщі 24 жовтня 1945 р. Однак Молотов ухилився від конкретних відповідей. Тому на кінець 1945 р. МЗС Польщі підготувало проект договору з УРСР щодо взаємного обміну культурними цінностями і «репатріації із своїх територій тих культурних цінностей, які з огляду на свій національний характер становлять культурну власність іншої договірної сторони». Проект договору було передано першому заступнику Голови Ради міністрів УРСР М. Бажану, коли він прибув із візитом до Варшави у першій половині грудня 1945 р. Тоді ж у розмові з М. Бажаном представники МЗС і Міністерства культури і

мистетва Польщі відкрито висловили негативне ставлення польської сторони до концепції «дару», що втілювалась у життя з боку УРСР. Однак змінити позицію української влади їм не вдалося, і це питання залишилося без відповіді. Тож справа лише була відтермінована⁴⁴.

Позиції сторін лишалися незмінними і на початку 1946 р. Так, у січні того ж року під час радянсько-польських консультацій у відповідь на запит польської сторони заступник міністра закордонних справ СРСР А. Вишинський дав зрозуміти послу Польщі у Москві Раабе, що Москва має намір дистанціюватися від розв'язання проблеми польських претензій, і що полякам необхідно вести переговори з кожною з окремих дотичних до справи радянських республік. Незважаючи на це, польський уряд направив у лютому 1946 р. до уряду СРСР меморандум, в якому містилося прохання видати спеціальне розпорядження уряду СРСР щодо реалізації рішення про передачу національної польської культурної спадщини з теренів Західної України, Білорусі й Литви «в порозумінні» з урядом Польщі. При цьому в документі наголошувалося на політичних аспектах питання і стверджувалося значення «ревіндікації» польських культурних цінностей для думки польської інтелігенції й широкої громадськості, а також те, що це буде сприяти ствердженню загальної політичної лінії на добрі й дружні відносини з урядом СРСР. 11 березня 1946 р. посольство Польщі у Москві звернулося до уряду СРСР із черговою нотою щодо укладання угоди з СРСР стосовно передачі Польщі культурних цінностей, до якої додавався перелік на 29 сторінках тих об'єктів, на які претендувала Польща⁴⁵.

Однак український уряд притримувався своєї лінії. Зокрема у лютому 1946 р. під час перебування у Лондоні глава делегації УРСР при ООН заступник голови Ради міністрів УРСР Д. Мануїльський у відповідь на пряме запитання кореспондента ПАП щодо передачі Польщі культурних цінностей із теренів Західної України заявив, що «існує ухвала українського уряду, що всі пам'ятки, пов'язані з польською культурою у Львові, а передусім усі книги і бібліотеки, передаємо у розпорядження уряду і народу польського»⁴⁶. Водночас у польських джерелах йдеться про позицію заступників голови РНК УРСР М. Бажана і Д. Мануїльського, які «хоча й визнавали права поляків на предмети, «ними створені, чи такі, що були довгий час у їхній власності і стали частиною їхнього культурного надбання», проте зволікали з прийняттям рішення». При цьому робився висновок, що причиною такого «зволікання» було очікування на рішення з Москви⁴⁷.

Навесні 1946 р., польська сторона, прагнучи розблокувати процес, обмежила свої вимоги двома символічними для Польщі об'єктами — «Оссолінеумом» і «Рацлавіцькою панорамою». 13 березня до МЗС СРСР була направлена нота щодо передачі зі Львова «Рацлавіцької панорами» і збірки картографічних матеріалів⁴⁸.

Очевидно, як відповідь на тиск із польського боку, 11 квітня 1946 р. парторганізація львівських установ АН УРСР направила до Львівського обкому КП(б)У доповідну записку щодо втрат і вивезення на територію Польщі під час Другої світової війни культурних цінностей Львова та ті українські культурні цінності, що опинилися на території Польщі внаслідок зміни кордонів. Записка була підписана секретарем партійної організації Львівської наукової бібліотеки. У ній зокрема зазначалося, що під час німецької окупації зі Львова на територію Польщі було вивезено велику кількість культурних цінностей із установ АН УРСР. У тому числі, з етнографічного музею 356 предметів старовинного народного одягу, 34 зразків килимів і покривал, 170 предметів кераміки. З природничого музею АН УРСР забрано 256 експонатів відділу зоології, 2408 — відділу геології, 1450 — відділу ботаніки, наукова бібліотека втратила 420 томів. Із Львівської філії Бібліотеки АН УРСР (створена 1940 року на базі 84 бібліотек Львова, у тому числі колишнього закладу Оссолінських — С.К.), за наведеними даними, вивезено 36 ящиків цінних архівів і 6 тис. стародруків з українського та російського сектору, 8 тис. стародруків, 2 тис. рукописів та 15 тис. книг з єврейського сектору, 3,2 тис. стародруків XV–XVI ст., 2,5 тис. рукописів, 2,7 тис. цінних документів, майже 40 тис. книг, 240 карт та 2,4 тис. гравюр визначних майстрів. Загалом із фондів бібліотеки вивезено 72 тис. томів книг, 4,5 тис. рукописів, 46 ящиків інших архівних матеріалів, 2,4 тис. гравюр і 240 карт. Водночас приверталась увага до того, що на територіях Польщі, що відійшли до неї через зміни кордонів, перебувають визначні українські бібліотечні й музейні зібрання. Серед них називалися український музей «Стравігор» у Перемишлі, при якому, окрім унікальних предметів старовинного мистецтва XVII–XVIII ст. та інших музейних цінностей, існувала бібліотека із 40 тис. томів, серед яких було чимало цінних стародруків. Перемишльська капітульна греко-католицька бібліотека, що мала у своїх зібраннях велику кількість архівних документів і понад 30 тис. книг, матеріали, пов'язані з діяльністю І. Франка, В. Щурата та багатьох інших українських діячів. Випозичальна бібліотека ім. П. Могили, що мала у своїх фондах 80–100 тис. томів книг і музичний архів українського театру у Перемишлі. Історичний музей Лемківщини у Сяноці, відомий рідкісними зразками іконопису підгірських церков XV–XVIII ст. Згадувались також деканальна бібліотека у с. Висовій на Лемківщині, в якій був великий архів документів від XVIII ст., архівна бібліотека у м. Ярославі, заснована Л. Бачинським, архів і бібліотека М. Драгоманова в українському інституті у Варшаві, низка приватних бібліотек відомих українських науковців. Доповідна записка завершувалася пропозиціями порушити питання про передачу цих зібрань Україні: «Осьскільки ці цінності належать українському народу, бажано було б підняти клопотання про пересилку їх на

територію УРСР, враховуючи ще й той факт, що в час німецької окупації (як було зазначено вище) величезна кількість музейних експонатів та книжкового фонду бібліотек було вивезено до Польщі та не повернулось»⁴⁹.

Ця доповідна записка була використана львівським обкомом КП(б)У для підготовки більш розлогого документа про вивезені внаслідок окупації з теренів Західної України культурні цінності, що потрапили на територію Польщі. У наведених даних фігурували згадки про переміщені музейні та бібліотечні зібрання, у тому числі акценти були зроблені на масштабних утратах бібліотеки Львівського університету ім. І. Франка та унікальних бібліотек багатьох університетських кафедр і кабінетів. Згадувалися також українські музейні й бібліотечні зібрання у Польщі, про які писали львівські науковці. Доповідну записку було надіслано до ЦК КП(б)У, а звітди — МЗС УРСР із завданням підготувати на її основі проект відповіді М. Хрущова на польські претензії з контраргументами, який мав бути надісланий до МЗС СРСР⁵⁰.

Однак у другій половині квітня — на початку травня 1946 р. українська позиція раптово зазнала змін. 6 травня 1946 р. уряд УРСР ухвалив постанову «Про додаткову передачу історичних і культурних цінностей польського народу Тимчасовому урядові національної єдності Польської республіки». Нею український уряд на додаток до попереднього рішення від 18 жовтня 1945 р. дозволяв передати до Польщі «культурно-історичні цінності польського народу, додатково виявлені у фондах Львівського історичного музею (32 експонати) та у Львівській картинній галереї (31 картину)». Водночас АН УРСР зобов'язувалася додатково передати із Львівського філіалу бібліотеки АН УРСР 100 тис. книг і рукописів⁵¹.

Цілком очевидно, що зміна поглядів українських керівників у питанні передачі до Польщі культурних цінностей відбулася не сама по собі. Швидше за все, змінилася позиція найвищого керівництва СРСР, яке, керуючись передусім політичними інтересами, прийняло рішення піти на поступки польській стороні. Це підтверджується наступним розвитком подій.

23 травня 1946 р. до Москви прибула делегація у складі Президента Крайової Ради Народової Польщі Б. Берута і прем'єра Е. Осубка-Моравського та за участі міністра культури і мистецтв Польщі В. Ковалького. При зустрічі із Й. Сталіним поміж інших питань ними було порушено справу передачі Польщі культурних цінностей, на які претендувала Польща. При цьому, за свідченнями Осубка-Моравського, Хрущов чинив великий спротив і між ним та Хрущовим відбулася гостра полеміка. Хрущов ухилився від спроб польської делегації домогтися якогось підписання спільних документів щодо ширшого трактування справ передачі культурних цінностей до Польщі. При обговоренні долі «Рацлавіцької панорами» він узагалі висловив думку, що вона має бути знищена, бо присвячена війні поляків

проти росіян. Однак Сталін не підтримав Хрущова і докладно обговорював питання панорами з Б. Берутом із позицій впливу на політичні настрої польського суспільства⁵². Наприкінці червня 1946 р. в Польщі мав відбуватися референдум і вибори до парламенту, що, очевидно, викликало його посилену увагу.

Є всі підстави вважати, що саме під час цих переговорів керівництвом СРСР, з погляду політичної доцільності, було остаточно вирішено піти на додаткові поступки польській стороні. Показником цього може бути коментар Б. Берута, який при поверненні до Польщі на офіційній пресконференції повідомив, що справа «ревіндікації» польських культурних цінностей, що «залишилися по той бік лінії Керзона» обговорювалась і наголосив на «швидкому поверненні до Польщі ... цінних для нас пам'яток історичних, витворів мистецтва і книжкових зібрань». У тому числі конкретно було вказано на «Рацлавіцку панораму» й збірку «Осолінеум»⁵³.

Упродовж червня 1946 р. переговори на різних рівнях щодо передачі до Польщі культурних цінностей відбувалися з великою інтенсивністю. 18 червня польська сторона через консультації з МЗС СРСР ще раз спробувала домогтися укладення польсько-радянської угоди про передачу культурних цінностей. Однак там послалися на позицію Хрущова і польських представників, знову скерували до уряду УРСР, щоб справа була полагоджена безпосередньо між урядами УРСР і Польщі. У другій половині червня до України прибула польська делегація, очолювана Я. Берманом, у складі якої були генеральний уповноважений у справах репатріації уряду Польщі В. Вольський і заступник міністра закордонних справ Польщі Я. Замбровський. Головною метою їхнього приїзду було обговорення справи передачі домовлених культурних цінностей. В основі переговорів були листи, надіслані 22 червня 1946 р. Б. Берутом до М. Хрущова та Д. Мануїльського, в яких знову акцентувалася справа «Рацлавіцкої панорами» та «Осолінеуму» з огляду на політичну ситуацію й близький референдум у Польщі. У тому числі Берут просив передати «Осолінеум» «по можливості у цілості»⁵⁴. Під час візиту польської делегації відбулися переговори, в яких брали участь із польського боку Берман і Вольський, українського — Мануїльський, Бажан і Пашин. У підсумку кількадечних консультацій 24 червня 1946 р. було підготовлено спільне повідомлення, згідно з яким, українська сторона погодилася на знак дружби між обома народами і як допомогу Польщі у відбудові її культури передати польському народу «скарби львівської книгозбірні Осолінеум, Панораму Рацлавіцку, картини знаменитих художників, численні музейні експонати, цінні рукописи, а також інші мистецькі та історичні пам'ятки, пов'язані з польською культурою, наукою та мистецтвом». Збірки мала передати спеціальна урядова делегація від України під керівництвом голови Комітету в справах куль-

турно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР М. Пащина. 25 червня 1946 р. про підписаний документ подало інформацію РАТАУ, а 27 червня документ опублікували у Польщі в газеті «Rzeczpospolita» під назвою «Оссолінеум і цінні пам'ятки польської культури повертає Польщі уряд Радянської України»⁵⁵.

За результатами переговорів український уряд затвердив дві постанови — «Про вивезення з м. Львова «Рацлавської панорами» і передачу її Тимчасовому Урядові Національної Єдності Польської Республіки» від 22 червня 1946 р. та «Про передачу історичних і культурних цінностей польського народу Тимчасовому Урядові Національної Єдності Польської Республіки» від 5 липня 1946 р.⁵⁶ Згідно з останньою із філії бібліотеки Академії Наук УРСР у Львові мав бути переданий «увесь фонд колишньої бібліотеки «Оссолінеум», за винятком книжок, рукописів і архівних матеріалів, що мають безпосереднє відношення до історії, науки, літератури, мистецтва і господарства України». Водночас було остаточно сформовано перелік музейних об'єктів, що підлягали передачі до Польщі — 742 твори мистецтва. У тому числі зі Львівської картинної галереї — 208, Львівського історичного музею — 197, Львівської виставки художньої промисловості — 65, із художніх музеїв Києва — 272 експонати⁵⁷.

У другій половині липня до Варшави прибула українська урядова делегація, очолювана М. Пациним, до якої приєдналися представники радянського посольства у Польщі Яковлев і Путін. 24 липня 1946 р. в Національному музеї розпочалися переговори щодо передачі польських культурних цінностей. М. Пацин оголосив про наміри і мотиви, якими керується уряд УРСР через передачу польських культурних цінностей і довів польській стороні загальні дані щодо кількості об'єктів, запланованих до передачі. Представники польської делегації до останнього сподівались, що їм вдасться домогтися створення змішаної польсько-української комісії й спробували вивести цю тему на рівень офіційної дискусії. Однак наступні два дні переговорів (25 й 26 липня) стали показником того, що сподівання польської сторони залишилися нездійсненими. Українські представники ухилялася від дискусії на цю тему, посилаючись на відсутність повноважень у цій справі і твердо притримувалися загальної концепції передачі культурних цінностей як дару⁵⁸. 27 липня українська делегація зустрілася з Б. Берутом, якому було урочисто вручено бюст Ф. Шопена роботи Дуніковського і лист М. Хрущова з повідомленням, що невдовзі відбудеться наступна велика передача культурних цінностей. Делегація залишилася у Польщі і згодом відвідала Вроцлав, де 30 липня 1946 р. відбулась урочиста передача культурних цінностей, після чого мала зустрічі у Кракові⁵⁹.

Другий потяг із України з переданими Польщі культурними цінностями перетнув польський кордон і прибув до Перемишля 18 липня 1946 р. о 13.30.

Він складався з п'яти критих вагонів, двох вагонів з «Панорамою Рацлавіцкою» і пасажирського вагона із членами української делегації. Вантаж потяга містив, окрім панорами, 484 великих скрині: 418 скринь із фондами «Оссолінеум» (7038 рукописів, 35565 стародруків, 107 397 видань XIX–XX ст.), і 66 із музейними зібраннями (40 скринь із картинами Львівської картинної галереї, 12 скринь із предметами зі Львівського історичного музею, 5 скринь із фондами Львівського художньо-промислового музею, 9 скринь із пам'ятками з музеїв Києва. Зустріч делегацій була дуже бурхливою і завершилася великим банкетом. Далі потяг у супроводі військового караулу рушив до Кракова, Катовиць і Вроцлава, де 30 липня відбулись основні урочистості та офіційне підписання протоколів передачі⁶⁰.

Президент Крайової Ради Народової Польської Республіки Б. Берут 6 серпня 1946 р. в листі до Ради міністрів УРСР з цього приводу зазначав: «Польський народ, сильно прив'язаний до своїх національних пам'яток, з глибоким визнанням і вдячністю ставиться до роботи, яку здійснили радянські діячі культури. Повернення цінностей допоможе нам у відновленні знищених музеїв та бібліотек і сприятиме подальшому розвитку науки і культури ... Позиція Уряду УРСР, яка відповідає глибокому розумінню потреб польської культури, що виражається, зокрема, в передачі нам цінностей Оссолінеуму, «Рацлавіцкої панорами» та інших польських культурних цінностей, щиро вітається з боку польського народу»⁶¹.

Однак цей крок української сторони не вичерпував питання. 12 грудня 1946 р. уповноважений Президії АН УРСР професор Г. Савін і директор Львівської філії Бібліотеки АН УРСР академік В. Щурат звернулися до заступника голови Ради міністрів УРСР М. Бажана з доповідною запискою, в якій повідомляли, що бібліотекою додатково підготовлено для відправки і упаковано ще 67 381 книга з фондів колишнього «Оссолінеуму». Щодо інших матеріалів, що лишалися у фондах бібліотеки, то їх висновок був однозначним — матеріали невивчені й нерозібрані та ті, що мають відношення до історії та культури України і СРСР загалом, «відправити в Польщу не можна»⁶². Вказівки щодо відправки зі Львова цієї партії книг, рукописів і стародруків надійшли лише навесні наступного року. Тож третій транспорт із зібраннями з фондів «Оссолінеуму» прибув до Вроцлава 26 березня 1947 р.⁶³

Отже, загалом передані Україною культурні цінності прибували у Польщу трьома ешелонами — у жовтні 1945 р., липні 1946 р. і березні 1947 р. Серед переданих художніх творів із музеїв Києва і Львова були переважно історичні портрети видатних польських діячів, ікони, картини роботи Матейка, Коссака, Гротгера, Павліковського, Орловського, Годлевського, Подуровського та інших видатних польських художників. Були представлені також мистецтво різьблення, скульптура, польські історичні

нагороди, особисті речі видатних польських діячів. Зі збірок колишнього «Оссолінеуму» у Львові в ці роки до Польщі, за різними оцінками з українських джерел, загалом передано від 217 тис. 393 одиниці збереження до 267 тис. одиниць збереження, у тому числі книги, гравюри, стародавні карти, а також 7068 рукописів і 41 тис. 505 стародруків XVI–XVII ст.⁶⁴ Слід зазначити, що суттєві розходження у кількості переданих предметів виникають при звірках кількості предметів за списками, складеними українською стороною, і списками, що склалися польськими фахівцями після отримання вантажів. На думку деяких українських науковців, при комплектуванні належних до відправки предметів, участь в якому брали колишні співробітники «Оссолінеуму», до скринь було покладено більше фондових одиниць, ніж це фігурувало в офіційних списках об'єктів, призначених для передачі.

1949 року польське генеральне консульство порушило питання щодо демонтажа і додаткової передачі до Польщі низки монументальних пам'яток польським діячам у Львові. Спочатку Львівська обласна рада, а потім український уряд дали згоду на цей акт. Уряд УРСР погоджував цю справу із Й. Сталінін і отримав від нього згоду. Того ж року урядові Польщі були передані пам'ятники польському королю Яну III Собеському, письменникам К. Уейському та А. Фредру⁶⁵.

Оцінюючи події тих років, можемо прийти до наступних висновків. З точки зору міжнародно-правових норм, повоєнний польсько-радянський кордон не став наслідком «пакту Молотова-Ріббентропа», а був погоджений сторонами шляхом укладання двосторонніх угод. Діючи на той час правові норми не містили прямих зобов'язань СРСР та УРСР передавати Польщі культурні цінності, що опинилися по радянський бік кордону. Тому це питання могло вирішуватися виключно шляхом домовленостей і доброї волі сторін. Ініціатором його розгляду став уряд Польщі, що діяв відповідно до настроїв і бажань польського суспільства. Кожна зі сторін по різному бачила шляхи розв'язання проблеми і мала право на власну позицію. Керівники СРСР та УРСР відповіддю на звернення польської сторони обрали форму одностороннього «дару», що була найбільш зручною і вигідною для них з огляду на різні мотиви. Безперечним є той факт, що домінуючу роль у переговорному процесі відіграв політичний фактор і принцип політичної доцільності для зовнішньополітичних інтересів СРСР і рішення особисто Й. Сталіна тут були визначальними. Водночас, роль українського фактора тут не була пасивною. Наукова громадськість та уряд УРСР брали активну участь у переговорному процесі і, наскільки це було можливо у тих умовах, обстоювати інтереси України. Зазначимо, що від самого початку польських звернень із приводу передачі культурних цінностей, українська сторона була налаштована до них загалом позитивно. Однак ключовою проблемою тут

були масштаби таких передач, на які претендувала Польща, і які наклалися на ті колосальні втрати культурних цінностей унаслідок війни та окупації, що їх зазнала культура України. Тому позиції українських і польських дослідників щодо тих подій можуть не співпадати. Для багатьох польських авторів і діячів передані у другій половині 40-х років ХХ ст. культурні цінності неповні відповідали вимогам та очікуванням польської сторони. Водночас українські дослідники та експерти апелюють до одностороннього характеру масштабних передач культурних цінностей з України до Польщі. Однак те, що сталося, уже не змінити. Тож, з нашого погляду, з позицій сучасності не має підстав сумніватися чи применшувати значення самого факту передачі урядом УРСР до Польщі визначних культурних цінностей польського народу як акту доброї волі, що зберігає своє значення і в наші дні. І цей акт має враховуватись у сучасних українсько-польських відносинах.

¹ *Акуленко В.І.* Україна–Польща: міжнародно-правові проблеми і перспективи повернення культурних цінностей (1944–2006 рр.) // Праці Центру пам'яткознавства НАН України та УТОШК. — Вип. 10. — К., 2006. — С. 3–18.

² *Цепенда Ігор.* Проблема повернення культурних цінностей у радянсько-польських відносинах другої половини 40-х років ХХ ст. // <http://www.viche>.

³ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі. /Автор вступної статті та упор. Л.І. Крушельницька. — Львів, 1996.

⁴ *Дубровина Л.А., Онищенко А.С.* Судьба львовского книжного собрания «Оссолінеум». 1945–1946 гг. // Исторический архив. — М., 2002. — № 4: Россия и Украина XVI–XX вв. — С. 46–69.

⁵ *Сварник Г.* Архів Наукового товариства імені Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві // З історії Наукового товариства імені Шевченка. — Л., 1998. — С. 232–241.

⁶ *Федорук О.* Повернення пам'яток культури — Україна і Польща // Дніпро. — 1998. — № 3–4. — С. 113–122.

⁷ *Боряк Г. В.* Проблеми переміщених архівів і спільної культурної спадщини України та Польщі: ініціативи українсько-польської групи експертів з питань архівної спадщини // Вісник Державного комітету архівів України. — Вип. 1(5). — К., 2001. — С. 79–82.

⁸ *Ком С.* Україна–Польща: Випробування спадщиною // Політика і культура. — № 8 (5–11 березня). — 2002. — С. 44–48; № 9 (12–18 березня). — 2002. — С. 44–47; *Його ж.* Україна між Заходом та Сходом: проблеми повернення та реституції культурних цінностей на вибраних прикладах // Пам'ятки України. — 2006. — № 4. — С. 96–119.

⁹ *Pruszyński Jan.* Wniosek rewindykacyjny księgozbioru Witolda K.Czartoryskiego z Oddziału Rzadkiej Książki Biblioteki Uniwersytetu im. Iwana Franki // Wnioski rewindykacyjne księgozbioru Ossolineum oraz Dziel sztuki i zabytków ze zbiorów Lwowskich / Ed. Jan Pruszyński. — Warszawa, 1998. — P. 103–106; *Pruszyński Jan.* Kontredans dyplomatyczny//

Rzeczpospolita. — 1999. — 19–20. XII; *Прушинський Я.* Пам'ятки старовини. Культурні цінності. Спадщина // Повернення культурного надбання України: Проблеми, завдання, перспективи. Вип. 10: Матеріали наук.-практ. симпозіуму «Правові аспекти реституції культурних цінностей: Теорія і практика» (Київ, грудень 1996) / Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при КМ України. — К., 1997. — С. 47–53.

¹⁰ Matwijow Maciej. Walka o Lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948. — Wrocław, 1996.

¹¹ Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy. /Praca zbiorowa pod redakcją Władysława Stepniaka. — Warszawa, 2009.

¹² Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны: Сб. док. — В 6 т. — Т. IV: Крымская конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США, и Великобритании. 4–11 февраля 1945 г.: Сб. док. — М., 1979. — С. 264–269; Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны: Сб. док. — В 6 т. — Т. VI: Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании. 17 июля — 2 августа 1945 г. — М., 1980. — С. 492–494; Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны 1941–1945: Документы и материалы в двух томах. — Т. 2: 1944–1945. — М., 1984 — С. 296–297.

¹³ Советский Союз — народная Польша. 1944–1974: Документы и материалы. — М., 1974. — С. 19–20, 24–27.

¹⁴ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. — Т. III. — М., 1947. — С. 197–201.

¹⁵ Советский Союз — народная Польша. 1944–1974: Документы и материалы. — С. 73.

¹⁶ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны: Документы и материалы. — Т. III. — С. 386–387.

¹⁷ Советский Союз — народная Польша. 1944–1974: Документы и материалы. — С. 73–78.

¹⁸ Там само. — С. 26.

¹⁹ Там само. — С. 77.

²⁰ Там само. — С. 26, 77.

²¹ Там само. — С. 26.

²² *Matwijow Maciej.* Op. cit. — S. 73.

²³ *Ibid.*; *Цепенда Ігор.* Вказ. праця.

²⁴ Советский Союз — народная Польша. 1944–1974: Документы и материалы. — С. 94–95.

²⁵ Російський державний архів літератури і мистецтва (далі — РДАЛМ). — Ф. 962. — Оп. 6. — Спр. 1296. — Арк. 91–94.

²⁶ *Matwijow Maciej.* Op. cit. — S. 75, 77.

²⁷ *Цепенда Ігор.* Вказ. праця.

²⁸ ЦДАВОУ. — Ф. 2. — Оп. 7. — Т. III. — Од. зб. 1941. — Арк. 1–12.

²⁹ Там само. — Арк. 16–25.

³⁰ Там само. — Арк. 26.

³¹ Там само. — Арк. 27–29.

³² Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі. — Львів, 1996. — С. 25.

³³ ЦДАВОУ. — Ф. 2. — Оп. 7. — Т. III. — Од. зб. 1941. — Арк. 73–183.

³⁴ *Цененда Ігор*. Вказ. праця.

³⁵ ЦДАВОУ. — Ф. 2. — Оп. 7. — Т. III. — Спр. 1941. — Арк. 66.

³⁶ *Matwijow Maciej*. Op. cit. — S. 76.

³⁷ Ibid. — S. 73–75.

³⁸ Ibid. — S. 78.

³⁹ Ibid. — S. 75, 78–79.

⁴⁰ Ibid. — S. 76; *Акуленко В.І.* Вказ. праця. — С. 4.

⁴¹ Україна в міжнародно-правових відносинах. — Книга 2: Правова охорона культурних цінностей. — Київ, 1997. — С. 576.

⁴² *Акуленко В.І.* Вказ. праця. — С. 4.

⁴³ *Цененда Ігор*. Вказ. праця.

⁴⁴ *Matwijow Maciej*. Op. cit. — S. 76, 79–80, 98.

⁴⁵ Ibid. — S. 81–83.

⁴⁶ Ibid. — S. 81.

⁴⁷ *Акуленко В.І.* Вказ. праця. — С. 4.

⁴⁸ *Matwijow Maciej*. Op. cit. — S. 83.

⁴⁹ Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. — Т. 1: 1939–1953. — К., 1995. — С. 328–330.

⁵⁰ *Цененда Ігор*. Вказ. праця.

⁵¹ Культурне будівництво в Українській РСР: Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду: Збірник документів. — Т. II (червень 1941–1960 рр.). — К., 1961. — С. 100.

⁵² *Matwijow Maciej*. Op. cit. — S. 85.

⁵³ Ibid. — S. 86.

⁵⁴ Ibid. — S. 86.

⁵⁵ Ibid. — S. 87.

⁵⁶ Культурне будівництво в Українській РСР: Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду: Збірник документів. — Т. II (червень 1941–1960 рр.). — С. 113–114.

⁵⁷ Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. — Т. 1: 1939–1953. — С. 341–342.

⁵⁸ *Matwijow Maciej*. Op. cit. — S. 89, 91.

⁵⁹ Ibid. — S. 91.

⁶⁰ Ibid. — S. 100–101; Поточний архів Міністерства культури України. — Місіло Євген. Про передавання матеріалів бібліотеки «Оссолінеум» у Львові. (Рукопис).

⁶¹ Україна в міжнародно-правових відносинах. — Книга 2. — К., 1997. — С. 579.

⁶² Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі. — С. 32–33.

⁶³ Поточний архів Міністерства культури України. — Місіло Євген. Про передання матеріалів бібліотеки «Оссолінеум» у Львові. (Рукопис).

⁶⁴ ЦДАВОУ. — Ф. 2. — Оп. 7. — Т. III. — Спр. 1941. — Арк. 1–44; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі. — С. 10, 32–35.

⁶⁵ *Цененда Ігор*. Вказ. праця.

В статье рассматривается исторический опыт решения проблем возвращения и реституции культурных ценностей в украино-польских отношениях во второй половине 40-х годов XX ст. Автор анализирует обстоятельства передачи культурных ценностей из Украины в Польшу в первые послевоенные годы после завершения Второй мировой войны. В статье использованы материалы, полученные при поддержке Программы им. Фулбрайта в Украине и Центра им. Клуге при Библиотеке Конгресса США.

Ключевые слова: *Украина, Польша, культурные ценности, возвращение, реституция.*

This publication considers the historical experience of solving problems of return and restitution of cultural property in terms of Ukraine–Poland relations during the late 40's, XX century. The author examines the circumstances of transferring cultural property from Ukrainian SSR to Poland during the first years after the end of WWII. The article contains materials obtained due to support of the Fulbright Program in Ukraine and the John W. Kluge Center at the Library of Congress.

Key words: *Ukraine, Poland, cultural property, return, restitution.*